

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI NO: 25

BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI ORTA DOĞU SEMİNERİ

İSLAMİYET'İN DOĞUŞUNDAN OSMANLI İDARESİNE
KADAR ORTA DOĞU

(Şam 2-4 Kasım 2010)

BİLDİRİLER

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Prof. Dr. Enver ÇAKAR

ELAZIĞ

2012

EMEVİLER DÖNEMİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU İLE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Doç. Dr. Casim AVCI*

العلاقات الدبلوماسية بين الدولة الأموية والإمبراطورية البيزنطية

د. جاسم أوجي

يعتبر العصر الأموي إحدى أكثر الفترات حيوية من حيث العلاقات بين المسلمين والبيزنطيين خلال التاريخ الإسلامي.

وقد لعبت الحروب دورا هاما في تحديد طبيعة العلاقات المتبادلة في هذا العصر الذي استمر لمدة 90 سنة ابتداءً من استيلاء والي سوريا معاوية بن أبي سفيان على الخلافة عام 661 ميلادية. وتم في ذلك العصر توجيه حملات عسكرية في كل سنة تقريبا خلال فصلي الصيف والشتاء (الصوائف والشواتي) إلى أراضي الأناضول التي كانت واقعة تحت الحكم البيزنطي، كما تقابل الآلاف المؤلفة من الجنود التي يتكون منها الجيشان الإسلامي والبيزنطي أكثر من مرة في معارك بحرية بالإضافة إلى الحروب البرية، وقام المسلمون بمحاصرة إسطنبول (القسطنطينية) عاصمة الإمبراطورية البيزنطية ثلاث مرات. وإلى جانب الحروب العسكرية لقد تحققت بين الأمويين والبيزنطيين علاقات اجتماعية وثقافية مختلفة أيضا. وكل هذه الاتصالات متعددة الجوانب استلزمت أحيانا دبلوماسية يمكن اعتبارها مكثفة بين الطرفين. وعند تناول العصر الأموي بأكمله يمكن القول بأن الأمويين كانوا الطرف الناشط في الدبلوماسية المتبادلة بينما كان البيزنطيون قد تبنا سياسة "رد الفعل" حيث أنهم بدلا من وضع خطط طويلة الأمد والتحرك وفقها كانوا في الغالب يضطرون لاتخاذ موافق أمام الظروف المستحدثة من قبل المسلمين. في هذه الورقة سنتناول العلاقات الدبلوماسية المرتبطة بالعلاقات العسكرية والاجتماعية والثقافية بين الدولتين وسنقوم بتحليل تلك العلاقات من جوانب مختلفة.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Emevîler dönemi, İslâm tarihinde Müslümanlarla Bizanslılar arasında ilişkilerin en sıcak olduğu dönemlerden biridir. 661 yılında Suriye valisi Muaviye b. Ebî Süfyân'ın hilafeti ele geçirmesiyle başlayıp doksan yıl devam eden Emevîler döneminde karşılıklı ilişkilerde savaşlar önemli ölçüde belirleyici rol oynamıştır. Bu dönemde Bizans hakimiyetindeki Anadolu topraklarına hemen her yıl yaz ve kış seferleri (sâife/savâif ve şevâtî) düzenlenmiş, binlerce askerden oluşan İslâm ve Bizans orduları karada olduğu gibi bir kaç defa deniz savaşları için karşı karşıya gelmiş, Bizans başkenti İstanbul (Konstantinopolis/el-Kustantîniyye) üç defa Müslümanlar tarafından bizzat kuşatılmıştır. Emevîler ile Bizans arasında savaşların yanında çeşitli sosyo-kültürel ilişkiler de gerçekleşmiştir. Bütün bu çok yönlü ilişkiler her iki taraf arasında bazen yoğun sayılabilecek bir diplomasiyi gerekli kılmıştır. Emevîler dönemi bütünüyle ele alındığında karşılıklı diplomaside Emevîlerin aktif, buna karşılık Bizans'ın 'reaksiyoner' olduğu Bizans'ın uzun vadeli stratejiler belirleyip ona göre hareket etmek yerine, genellikle Müslümanlar tarafından oluşturulan şartlar karşısında bir tavır takınmak zorunda kaldığı söylenebilir. Bu bildiride savaşlar ve sosyo-kültürel ilişkilere bağlı olarak iki devlet arasında gerçekleşen diplomatik ilişkiler ele alınacak ve çeşitli açılardan tahlil edilecektir.

İslâm Tarihinde müslümanlarla Bizanslılar arasında ilişkilerin en sıcak olduğu dönemlerden biri Emevîler dönemidir. Suriye'nin güçlü valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın 41 (661) yılında hilafeti ele geçirmesiyle başlayıp 132 (750) yılında Abbâsîler'in kuruluşuna kadar yüz yıla yakın bir süre iktidarda kalan Emevîler döneminde savaşlar karşılıklı ilişkilerde önemli ölçüde belirleyici rol oynamıştır. Bazen ara verilmiş olmakla birlikte Bizans topraklarına yaz (sâife) ve kış seferleri (şevâtî) düzenlenmiş, İslâm ve Bizans orduları birçok defa karada ve denizde karşı karşıya gelmiştir.¹ Emevîler döneminde Bizans başkenti İstanbul'un üç defa İslâm orduları tarafından kuşatıldığını da vurgulamak gerekir. Bunun yanında çeşitli sosyo-kültürel alanlarda karşılıklı ilişkiler de söz konusu olmuştur. Bütün bu ilişkiler her iki taraf arasında bazen yoğun sayılabilecek bir diplomasiyi gerekli kılmıştır. Bu çalışmada Emevîler ile Bizans arasındaki diplomatik ilişkiler anahatlarıyla ele alınacaktır.²

¹ Emevîler dönemindeki Arap-Bizans savaşlarının yıllara göre klâsik kaynaklarla karşılaştırmalı derli toplu bir kronolojisi için bk. E. W. Brooks, 'The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources', *Journal of Hellenic Studies*, 18 (1898), 182-208; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990.

² Muâviye'nin Suriye valiliğinden itibaren Emevî-Bizans diplomatik ilişkileri hakkında Andreas Kaplony tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır. Andreas Kaplony, *Konstantinopol*

Emevîler'in kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân daha Suriye valiliği sırasında Bizans'a karşı izlediği siyasetle adından en çok bahsedilen şahıslardan biri haline gelmişti.³ Halife olduktan sonra gücünü daha da arttırdı.

Muâviye, valiliği döneminde Bizans'a karşı iç siyasi problemler nedeniyle ara verdiği kara ve deniz seferlerine halifeliğinin henüz ilk yıllarında tekrar başladı ve aralıksız sürdürdü. Öyle anlaşılıyor ki, ana gayesi Bizans'ın başkenti İstanbul'u almaktı. Bu arada onun Bizans devletinin bir iç siyasi probleminde taraflar için önemli bir unsur haline geldiği görülmektedir. 667-68 yılında devlete karşı ayaklanmış bulunan Armeniakon teması strategosu Saborios, general Sergios'u Dimaşk'a gönderip imparatora karşı Muâviye'den yardım istedi. Karşılığında Bizans'a düzenleyeceği seferlerde kendisine yardımcı olacağına söz veriyordu. Bunun üzerine birkaç yıldır Sicilya'da bulunan babası II. Konstas adına İstanbul'da devlet işlerini yürütmekte olan IV. Konstantinos da mabeynci (cubicularius) Andreas'ı çeşitli hediyelerle Muâviye'ye elçi olarak gönderip Saborios'a yardım etmemesini istedi. Theophanes iki elçinin Muâviye'nin sarayında karşılaşmalarına ve halife ile elçiler arasında geçen konuşmaya bir çok detaylarıyla yer vermektedir.⁴ Muâviye kendisine daha çok şey vadettiği anlaşılan isyancı Saborios'un tarafını tutmuş ve onu desteklemek için Fedâle b. Ubeyd komutasında bir ordu sevk etmişti. Ancak bu arada Saborios'un elçisi Sergios imparatorun askerleri tarafından yolda pusuya düşürülüp

und Damascus. Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen 639-750, Untersuchungen zum Gewöhnheits-Völkerrecht und zur interkulturellen Diplomatie, Berlin 1996. Ayrıca bk. Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 69-86.

3 Hz. Osman döneminde, Bizans'a sınır teşkil eden Suriye bölgesinin valiliğini yürüten Muâviye'nin halife adına diplomatik faaliyetlerde bulunduğu ve anlaşmalar yaptığı görülmektedir. Muâviye elçilerin gereği gibi ağırlanmasına önem verirdi. Hatta bu amaçla kullanılmak üzere beytülmalden bir miktar tahsisat ayrılması hususunda halifeden izin almıştı. 649 yılında Kıbrıs'a düzenledikleri başarılı deniz seferinden sonra müslümanların, 650 yılında Ermenistan'a üçüncü defa akın etmeleri, Balkanlarda da zor durumda olan Bizans İmparatoru II. Konstas'ı müslümanlarla barış yapmaya mecbur bıraktı. 31 (651) yılında barış görüşmeleri için İmparator tarafından gönderilen strategos Procopius Dimaşk'a geldi ve burada vali Muâviye ile bir miktar vergi karşılığında iki yıllık bir barış anlaşması imzaladı. Muâviye'nin ısrarı üzerine imparatorun amcasının oğlu (Herakleios'un kardeşi Theodoros'un oğlu) Gregorios, müslümanlara rehin olarak bırakıldı. Avcı, s. 66.

4 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes A. D. 602-813*, Çev. Harry Turtledove, Philadelphia 1982, s. 49

Andreas tarafından işkenceyle öldürülmüş ve kendisi de Hadrianopolis'te atından düşüp öldükten sonra askerleri imparator tarafına geçmişlerdir (48/668)⁵.

Muâviye dönemindeki diğer bir diplomasi faaliyeti 669 yılında gerçekleşen birinci İstanbul kuşatmasından sonraya rastlamaktadır. Kıbrıs, Rodos, Kos ve Khios (Sakız) adalarından sonra 670 yılında Bizans başkentinin çok yakınındaki Kyzikos (Kapıdağ) yarımadasını ele geçirmek suretiyle harekât için önemli bir üs elde etmiş olan İslâm orduları 672'de İzmir'i (Smyrna) işgal ettikten iki yıl sonra 674 yılının ilkbaharında İstanbul surlarına dayanmıştı. Müslüman Araplar 678 yılına kadar dört yıl süreyle İstanbul'u kuşatma altında tuttular. Çarpışmalar ilkbaharda başlayıp yaz mevsimi boyunca devam etmekte ve İslâm askerleri kışın Kapıdağ yarımadasına çekilmekteydi. İslâm donanması Suriye'li Kallinikos tarafından icad edilen ve su üzerinde de yanabilen Rum ateşine sahip Bizans askerlerine karşı ağır kayıplar verdikten sonra geri çekilmek zorunda kalmıştı. Kurtulabilen gemiler de geri çekilme sırasında Pamphlia sahilinde fırtınaya yakalandı ve çok az kısmı sağ salim dönebildi. Aynı zamanda Anadolu'daki Arap ordusu da bozguna uğramıştı. Diğer taraftan Lübnandaki Amanos dağlarında yaşayan ve Arap saldırılarını durdurabilme umuduyla Bizanslılar tarafından kışkırtılıp isyan etmiş olan Hıristiyan Merdeiler (İslâm kaynaklarında Cerâcime)⁶ de halifeyi zor duruma sokmuştu. Bizans lehine son derece önemli bu gelişmeler karşısında Muâviye, barış istemekten başka çare bulamadı ve bu amaçla bir elçilik heyetini imparatora gönderdi. Elçilerle görüşen imparator IV. Konstantinos, devlet tecrübesine sahip Ioannes Pitzigaudis'i barış şartlarını müzakere etmek üzere elçilerle birlikte halifeye gönderdi. İmparator elçisi halife Muâviye tarafından ileri gelen devlet ricalinin de hazır bulunduğu görkemli bir törenle karşılandı. Uzun süren barış görüşmelerinden sonra anlaşma sağlandı. Otuz yıl süreyle geçerli olan bu anlaşmaya göre Muâviye imparatora yıllık 3.000 dinar, 50 savaş esiri ve 50 Arap atı vermeyi taahhüt ediyordu.⁷

Theophanes diğer anlaşmalar için de geçerli olduğu tahmin edilen bazı ayrıntıları da vermektedir. Buna göre yemin bölümünü de içeren bu anlaşma

⁵ Theophanes, s. 48-50; Avci, s. 70-71

⁶ Amanos dağındaki Cürçüme şehrine nisbetle Araplar tarafından Cerâcime (tekili Cürçümânî), Bizanslılar tarafından Mardaitos (Merdeiler) olarak isimlendirilen ve Bizans İmparatorluğuna asker olarak hizmet veren bu Hıristiyan topluluk için bk. Mustafa Fayda, "Cerâcime", *DİA*, VII, 389, 390

⁷ Theophanes, s. 54; Nikephoros, *Short History*, Nşr. ve Çev. Cyril Mango, Washington, D. C., 1990, s. 85.

metni iki nüsha olarak düzenlenmiş ve taraflarca teâti edilmiştir. Her iki tarafın rızasına uygun olarak yapılan anlaşma sonunda Bizans elçisi birçok hediyelerle birlikte halife sarayından uğurlanmıştır.⁸

İslâm kaynaklarında Muâviye ile Bizans imparatoru arasında tarihleri ve elçilerin isimleri verilmeksizin çeşitli diplomatik ilişkilerden bahsedilmektedir. Bu rivâyetler yukarıda verilen diplomasıyla ilgili örneklerin bir parçası olabileceği gibi müstakil olaylar için de söz konusu olabilir.⁹

Emevîler ile Bizans arasında yaşanan bir diğer diplomasi faaliyeti Abdümelik b. Mervan dönemi ile ilgilidir. Yezid b. Muâviye'nin ardından çok kısa süreli halifelik yapan II. Muâviye ve Mervan b. Hakem dönemlerinde Suriye'deki iç savaşın doğurduğu karışıklıklardan yararlanan IV. Konstantinos müslümanlarla yaptığı anlaşmayı bozmuş ve Bizans kuvvetleri Malatya'yı tahrip etmişti. Müslümanlar Maraş'ı dahi terketmeye zorlanmışlardı.¹⁰ Abdümelik b. Mervan (65-86/685-705) Emevî tahtına çıktığında Toros ve Amanos dağlarında yaşayan Cerâcime (Merdeîler) İslâm devleti için problem olmaya devam etmekteydiler. Bu arada Suriye'de korkunç bir veba salgını baş göstermişti. Irak'ta ayaklanan Muhtar es-Sekâfi ile mücadele etmesi gerektiğini de dikkate alan halife Abdümelik, imparator IV. Konstantinos'a elçi göndererek Muâviye döneminde yapılan anlaşmanın yenilenmesini istedi. Anlaşmaya göre halife imparatora daha önceden ödenen vergi miktarını artırıyor ve yıllık 365.000 dinar, 365 savaş esiri ve 365 iyi cins at ödemeyi kabul ediyordu (65/685).¹¹

Bu anlaşmanın üzerinden fazla zaman geçmeden yine Emevî elçileri barış istemek üzere Bizans sarayında görülmektedir. Abdümelik'in Emevî tahtına çıkmasından birkaç ay sonra on altı yaşında Bizans tahtına çıkmış

⁸ Theophanes, s. 54. İmparatorun yıllardır süren amansız Müslüman Arap ilerleyişini durdurup onları barışa mecbur etmesi ülke içinde olduğu gibi ülke dışında da büyük yankılar uyandırdı. Avar kağanı ve Balkan yarımadasındaki birçok lider İstanbul'a değerli hediyeler eşliğinde elçi heyetleri göndererek imparatora tazimlerini sundular ve dostluğunu kazandılar. bk.Theophanes, s. 54; Nikephoros, s. 85; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991, s. 116

⁹ İşaret edilen rivayetler için bk. Avcı, s. 72-75

¹⁰ Uçar, s. 92

¹¹ Theophanes, s. 59; Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century (A. D. 602-711)*, Çev. M. O. Grant-H. T. Hionides), Amsterdam 1980, IV, 48

olan II. Iustinianos (685-695), halifenin Muhtar es-Sekâfi ve Abdullah b. Zübeyr gibi iç problemlerle uğraşmasını fırsat bilerek babasının yaptığı anlaşmayı bozmuş ve Cerâcime'nin de içerisinde yer aldığı bir orduyu Suriye'ye göndermişti. Antakya kısa bir süre için Bizans askerleri tarafından işgal edilmişti. Bu arada Amr b. Saîd de Dımaşk'da halifelik iddiasıyla ayaklanmıştı. Bütün bu olumsuz şartlar karşısında halife Humeyd b. Hureys el-Kelbî ile Kureyb b. Ebrehe el-Himyeri'yi kıymetli hediyelerle birlikte imparatora elçi olarak gönderip barış istemek zorunda kaldı¹².

II. Justinianos'un gönderdiği elçi magistrianos¹³ Pavlos ile Abdülmelik arasında on yıl geçerli olmak üzere yapılan anlaşmaya göre, daha önce Bizans'a ödenen haraca ek olarak Armenia, İberia (Gürcistan) ve Kıbrıs vergileri iki devlet arasında eşit olarak paylaşılacaktı. Buna karşılık imparator da Cerâcime'yi Bizans'ın iç kısımlarına yerleştirecekti (70/689).¹⁴ Ayrıca imparator bazı Rumları müslümanlara rehine bırakmayı da kabul ediyordu.¹⁵ Bu anlaşmayı 6178 hilkat yılı (m. 686-687) olayları arasında zikreden Theophanes, anlaşmanın iki nüsha halinde yazılı olarak şahitler huzurunda tesbit edildiğini ve Bizans elçisinin güzel bir şekilde ağırlandığını da rivâyetine eklemektedir¹⁶.

Bir kaç yıl sonra II. Iustinianos'un Kıbrıs halkının büyük bir kısmını Anadolu'ya nakletmeye ve Çanakkale'de kurduğu Iustinianopolis ile Müslüman Arap akınlardan büyük zarar gören Kapıdağ yarımadasında yerleştirmeye başlaması iki ülke arasında yeni bir siyasi gerginliğe neden oldu. Bu uygulamayı devlet menfaatlerine uygun bulmayan Abdülmelik'in uygulamadan vazgeçilmesi hususunda yaptığı teklif kendi üstünlüğüne güvenen imparator tarafından reddedildi.¹⁷ Bunun yanında İmparator Kıbrıs haracının, üzerlerinde haç yerine Kur'an âyetleri bulunan, Abdülmelik b. Mervan tarafından yeni darbedilmiş sikkeler ile ödenmesini kabul

¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, Nşr. S. D. F. Goitein, Kudüs 1936, V, 299, 300

¹³ Diplomatik faaliyetler ve müzakereler için görevli bürokrat (Stratos, V, 23)

¹⁴ Theophanes, s. 61; Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, ts., II, 269; Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk*, Nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire 1972, VI, 150; Ostrogorsky, s. 121; Stratos, V, 23, 24

¹⁵ Abdülmelik bu rehinelere Baalbek'e yerleştirmiştir. Belâzürî, *Ensâb*, V, 299, 300

¹⁶ Theophanes, s. 61

¹⁷ Theophanes, s. 63 (Theophanes barışın imparator tarafından bozulduğunu açıkça belirtir ve onu tenkit eder); Ostrogorsky, s. 123.

etmiyordu. Bütün bu gelişmeler karşısında halife barış anlaşmasını geçerli sayamayacağını bildirdi ve 73 (692) yılında iki taraf arasında savaş çıktı.¹⁸

Abdülmelik Bizans imparatoruyla görüşmeler yapmak üzere bir defasında 'Amir b. Şurâhîl eş-Şa'bî'yi (ö. 105/723) elçi olarak gönderir. Şa'bî'ye çeşitli sorular soran İmparator onun hazır cevaplılığı, derin bilgisi ve diplomatik becerisinden oldukça etkilenir. Halifeye yazdığı mektupta 'Şa'bî gibi kabiliyetli bir insana sahip toplumun başkasını halife seçmesine akıl erdiremediğini' belirtir. Bunun kışkırtma amaçlı bir komplo olduğunu fark eden halife durumu sorduğunda Şa'bî: "Eğer imparator bizzat emîrül-mü'minîn'i görseydi böyle düşünmezdi" diyerek halifeyi rahatlatır.¹⁹

Emevî halifesi Abdülmelik'in çağdaşı II. Iustinianos'un tahttan indirilip Hazar kağanına sığınmasından sonra Bizans tahtına çıkan Leontios (695-698) ve II. Tiberios'la (698-705) herhangi bir diplomatik ilişkisi bilinmemektedir. Bu süreç içerisinde müslümanların Kuzey Afrika'ya yoğunlaştıkları, bunun yanında Bizans'ta önemli iç karışıklıklar yaşandığı görülmektedir.

Abdülmelik'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Velid (86-96/705-715) ile birçok işkence ve sıkıntılı yıllar yaşadıktan sonra ikinci kez Bizans tahtına çıkmayı başaran II. Iustinianos (ikinci kez, 705-711) arasında kültürel ve sanat amaçlı bir diplomasi gerçekleşmiştir. Bu konudaki rivâyetlere göre Velid b. Abdülmelik Medine ve Dimaşk'taki büyük camilerin yapımı ve onarımı için imparatorudan yardım istemiş, o da mozaik, para ve ustalar göndermek suretiyle halifenin ricasına olumlu cevap vermiştir.²⁰ Konuyla ilgili özel bir makale yazmış olan Creswell bu rivâyetlerin efsane olduğunu savunurken Gibb doğruluğu üzerinde durur. Selâhaddin el-Müneccid de bu yazışmayla ilgili olarak verilen tarihlerde müslümanların Bizanslılarla savaş halinde olduğu gerekçesiyle bu tür rivâyetlerin doğru olamayacağını

¹⁸ Theophanes, s. 63; Uçar, s. 96, Avcı, s. 76.

¹⁹ İbnü'l-Ferrâ, Kitâbü Rusûli'l-mülûk ve men yasluh li'r-risâle ve's-sefâre, Nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1972, s. 84, 85, 94, 95;

²⁰ Taberî, VI, 436; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsım*, Nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1877, s. 158; Ayrıca bk. Hugh Kennedy, "Byzantine-Arab Diplomacy in the Near East from the Islamic Conquests to the Mid-Eleventh Century", *Byzantine Diplomacy*, Ed. J. Shepard-S. Franklin, Hampshire 1992, s.135.

belirtir.²¹ Müslümanlarla Bizanslılar arasında savaşın hemen hiç eksik olmadığını vurgulayan Vasiliev, buna rağmen kültürel ilişkilerin de varlığına dikkat çekmekte ve Velîd'in isteği üzerine Bizans imparatoru tarafından gönderilen usta ve mozayiklerin Dımaşk, Medine ve Kudüs'teki camilerde değerlendirildiğini belirtmektedir.²² Oleg Grabar da sözkonusu rivâyeti kabul edenler arasında yer almaktadır.²³ Ayrıntılarda farklılıklar bulunmakla birlikte bu konudaki rivayetlerin en eski kaynaklardan itibaren birçok eserde yer alması ve özellikle İslâm-Bizans ilişkilerinin çeşitliliği dikkate alındığında işaret edilen yardımın Bizans'tan temin edildiğini kabul etmek mümkündür.²⁴

96 (714) yılında Mesleme b. Abdülmelik'in Galatia'ya (Ankara civarı) akın edip birçok esir ve ganimet almasının yanı sıra müslümanların Bizans'a karşı karadan ve denizden başlattığı saldırılar ve özellikle İstanbul'a yönelik hazırlıkları Bizans imparatoru II. Anastasios'un (713-715) Sinoplu Daniel başkanlığında bir heyeti barış istemek amacıyla halife Velid b. Abdülmelik'e göndermesi sonucunu doğurdu. Theophanes'e göre imparator elçiden aynı zamanda müslümanların hazırlıkları ve askeri güçleri hakkında bilgi edinmesini de istemişti.²⁵

Elçinin getirdiği haber müslümanların İstanbul'u kara ve denizden kuşatmak üzere büyük bir hazırlık içerisinde oldukları yolundaydı. Bunun üzerine imparator halktan üç yıl yetecek kadar erzak hazırlamalarını, buna gücü yetmeyenlerin şehri terketmelerini istedi. Diğer taraftan İstanbul'u savunabilmek amacıyla savaş süresince yeterli yiyecek depolamak, surları tamir etmek, savaş gemileri inşa etmek, Grek ateşi, ok ve taş fırlatan araçlar yapmak gibi lojistik ve teknik hazırlıklara girişti.²⁶

²¹ K. A. C. Creswell, "The Legend that al-Walîd Asked for and Obtained Help from the Byzantine Emperor. A Suggested Explanation", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3-4 (1956) 142-145; Hamilton A. R. Gibb, "Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate", *Dumbarton Oaks Papers*, 12 (1958), 220-233; Selâhaddin el-Müneccid, *en-Nüzumu'd-Diblûmâsiyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1403/1983, s. 144

²² Alexander A. Vasiliev, "Byzantium and Islam", *Byzantium*, Ed. N. H. Baynes-L. B. Moss, Oxford 1948, s. 318.

²³ Oleg Grabar, "Islamic Art and Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers*, 18 (1964), s. 82.

²⁴ Rivayetlerin ayrıntıları ve kaynakları hakkında geniş bilgi için bk. Avcı, s. 212-216.

²⁵ Theophanes, s. 79, 80; Uçar, s. 106; Kennedy, "Byzantine-Arab Diplomacy", s. 135.

²⁶ Theophanes, s. 80.

Bu hazırlıklar devam ederken imparator II. Anastasios tahttan indirildi ve III. Theodosios imparator ilan edildi. Ancak III. Theodosios'u (715-717) Anatolikon theması strategosu Maraş'lı Leon tanımadı ve ona karşı cephe aldı.

Bu arada Velid b. Abdülmelik'in ölümü üzerine Emevî tahtına kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (96-99/715-717) çıktı ve öteden beri hazırlıkların yapıldığı İstanbul seferini başlattı. Halife Süleyman kara kuvvetleri komutanlığını kardeşi Mesleme'ye, donanma komutanlığını da Ömer b. Hubeyre'ye vererek İstanbul kuşatmasına gönderdi. Anadolu'ya ulaşan Mesleme ile Bizans'ta yeni imparatora karşı taht mücadelesi veren Leon arasında çeşitli antlaşmaların yapıldığı kaydedilmektedir.²⁷ III. Leon'un Bizans tahtına çıktığı süreçte Mesleme, Ömer b. Hubeyre komutasındaki donanmanın da yardımıyla 99 (717) yılında Bizans'ın başkenti İstanbul'u kuşattı. Böylece İstanbul üçüncü defa müslümanlar tarafından kuşatılıyordu.

III. Leon'un Mesleme'ye barış teklif ettiği, ancak bunun bir oyun olduğunun farkında olan Mesleme'nin bu teklifi geri çevirip halifeden takviye birlikler istediğini kaydedilir.²⁸ İstanbul'u fethetmeden geri dönmeme kararında olduğu anlaşılan Mesleme çeşitli aralıklarla gönderilen destek kuvvetleriyle birlikte bir yıl boyunca başkenti kuşatma altında tuttuysa da başarılı olamadı. Bu arada Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü üzerine halife seçilen Ömer b. Abdülaziz'in emriyle kuşatma kaldırıldı ve Mesleme geri dönmek zorunda kaldı.²⁹

Emevî halifeleri içerisinde en dindar ve adaletli olarak bilinen ve bu yüzden II. Ömer olarak anılan Ömer b. Abdülaziz'in (99-101/717-720) Bizans imparatoru III. Leon'u İslâm'a davet amacıyla bir mektup gönderdiği ve imparatorun da halifeye cevap verdiği zikredilmektedir.³⁰

Ömer b. Abdülaziz'in Bizans'ın elinde bulunan müslüman esirleri kurtarmak için yoğun bir çaba gösterdiği ve bu amaçla İmparator III. Leon'a elçiler gönderdiği görülmektedir. Bu elçiliklerden birinde 'Abdü'l-A'lâ b.

27 Geniş bilgi için bk. Uçar, s. 109-113.

28 Theophanes, s. 88.

29 Theophanes, s. 88-90; Uçar, s. 113-116

30 Geniş bilgi için bk. Avci, s. 82, 114-126

Ebî 'Amra görevlendirilmiş ve taraflar arasında iki Bizanslı esire karşılık bir müslüman esirin salıverilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştı.³¹

Bizans'a esir düşmüş müslümanların salıverilmesini sağlamak için Ömer b. Abdülazîz diğer bir defasında Muhammed b. Ma'bed başkanlığında bir heyeti III. Leon'a gönderir. Anlaşmayı kabul ettiği takdirde elindeki Bizanslı esirleri serbest bırakacağını imparatora bildirir. Ancak görüşmeler devam ederken halifenin ölüm haberi İstanbul'a ulaşır. III. Leon'un oldukça üzüldüğü ve Ömer b. Abdülazîz hakkında takdîrîkâr sözler söylediği kaydedilmektedir.³²

Yirmi yıl gibi uzun sayılabilecek bir süre Emevî halifeliği yapmış olan Hişam b. Abdülmelik'e (105-125/724-744) halifeliğinin yedinci yılında (112/730) imparator III. Leon bir elçi gönderir. Değerli hediyelerle halifenin huzuruna çıkan elçinin isteği Mısır'da müslümanların fetihlerinden sonra Yakûbîler tarafından el konulmuş olan Melkîlere ait kiliselerin iadesinin sağlanmasıydı. Durumu inceleyen halife Melkîlerin haklı olduğu kanaatine varır ve Yakûbîler tarafından gasbedilmiş kiliselerin tekrar Melkîlere verilmesini emreder. Bu meyanda Beşâre kilisesi (veya Kaysâriyye kilisesi) Melkîlere geri verilir.³³

Bir defasında Bizans imparatoruna halife Hişam b. Abdülmelik'ten bir mektup gelmişti. İmparator hitap cümlesindeki "fâgiye" (zorba, despot) tabirinden³⁴ rahatsız olmuş ve mektubu iade etmiştir. Ardından İslâm topraklarına savaş hazırlığı yapmaya başlamıştır.³⁵ Bu dönemde Bizans'la sıcak savaşların yapıldığı bilinmektedir.

Hişam b. Abdülmelik'ten sonra halife olan II. Velid döneminde (125-126/743-744) Bizans'ta bir iç karışıklık yaşanmaktaydı. Armenia teması strategosu iken III. Leon'a taht mücadelesinde destek vermiş ve bundan dolayı onun kızıyla evlendirilip Opsikion teması komşılığına yükseltilmiş olan Artabasdos, kayınbiraderi yeni imparator V. Konstantinos'a (741-775) karşı imparatorluk iddiasında bulunmaktaydı. 742 Haziranında İslâm

³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medînet-i Dimâşk*, Nşr. Ebû Sa'îd el-Amrî, Beyrut 1979, XXXIII, 417, 419; Avcı, s. 83.

³² Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb*, Nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut 1965, III, 195; Avcı, s. 83.

³³ Sa'îd b. Batrîk, *et-Târîhu'l-Mecmû'*, Beyrut 1909, s. 45, 46; Levent Öztürk, *İslâm Toplumunda Hıristiyanlar: Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar*, İstanbul 1998, s. 82-83

³⁴ "Min Hişam b. Abdülmelik emîri'l-mü'minîn ila't-Tâgiyeti meliki'r-Rûm"

³⁵ İbnü'l-Ferrâ, s. 78

askerleriyle karşılaşmak üzere Opsikion temasından geçmekte olan V. Konstantinos'u pusuya düşürüp Amorion'a kaçmaya mecbur bırakan Artabasdos İstanbul'a giderek imparatorun vekili Theophanes Monotios'u yanına çekmeyi başardığı gibi patrik Anastasios'un elinden imparatorluk tacını da giymişti (742-743). Bu çalkantılar V. Konstantinos'un Artabasdos kuvvetlerini Mayıs 743'te Sardes ve Ağustos'ta Modrina (Mudurnu) yakınlarında yendikten sonra İstanbul'a girip hâkimiyeti eline almasına kadar devam etmişti.³⁶ Bu karışıklıklar sırasında İmparator V. Konstantinos Andreas'ı (spatharios), Artabasdos da yakın çevresinden Gregorios'u (logothetes) hediyelerle birlikte halifeye göndererek onun dostluğunu kazanmak istemişlerdi.³⁷ Elçiliğin yardım isteme, rakip tarafa yapılması muhtemel yardımı engelleme veya saldırmazlık anlaşması imzalama amaçlı mı olduğu ve halifenin elçilere nasıl bir cevap verdiği hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak iç karışıklıklar devam ederken Bizans'a karşı gerçekleştirilen bazı akınlardan bahsedilmektedir.³⁸

Bundan sonra Emevîlerde sık sık taht mücadeleleri yaşandığından iç problemlerle meşgul olmak zorunda kalan halifelerin Bizans'a karşı ciddi bir rol oynayamadıkları görülmektedir.

Sonuç olarak, Emevîler ile Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen diplomatik münasebetlerin, çeşitli amaçlara yönelik olduğu görülmektedir. Bu diplomatik faaliyetler, temelde savaş öncesi ve sonrası görüşmeler yapmak, esir değişimini sağlamak gibi amaçlar taşımış olmakla birlikte, karşı tarafı kendi dinine davet etmek, bazı iç siyâsî problemler için yardım istemek veya sosyo-kültürel alanlarda işbirliği yapmak gibi hususların da hedeflendiği olmuştur. Meselâ, babası II. Konstans'a vekâlet eden IV. Konstantinos ile Armeniakon teması strategosu Saborios, Muâviye'ye elçiler gönderip birbirlerine karşı yardım istemişlerdir. Ömer b. Abdülazîz, Bizans İmparatoru III. Leon'u İslâm'a davet amacıyla bir mektup göndermiştir. Velîd b. Abdülmelik, yapacağı bazı imâr faaliyetleri için diplomasi yoluyla II. Iustinianos'tan para, mozayik ve usta temin etmiştir. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde özellikle sade olduğu bilinen karşılama merasimleri, Emevîler döneminden itibaren Bizans'ta

³⁶ Theophanes, s. 105, 106; Nikephoros, s. 133-139; Ostrogorsky, s. 145, 147, 154, 155.

³⁷ Theophanes, s. 107.

³⁸ Theophanes, s. 106, 107; *Ya'kûbî*, II, 329; *Taberî*, VII, 227.

öteden beri görüldüğü gibi ihtişam ve karşı tarafı etkilemeye yönelik bir mahiyet arzetime başlamıştır. Karşılıklı gerçekleşen elçilikler sırasında her iki taraf birbirlerine hediyeler sunmakta, elçilerin etki altında kalıp olumlu izlenimlerle dönmeleri için gayret gösterilmekteydi. Elçiler görevlerini ifa edip ülkelerine döndükten sonra halife veya imparatorlara gözlemlerini aktarmakta ve takip edilecek politikalar buna göre belirlenmekteydi. Elçilerin devlet menfaatlerini gözetmenin yanı sıra temsil kabiliyetine ve diplomatik becerilere sahip olmalarına özen gösterilmiştir. Genellikle uzun süreli barış anlaşmaları yapılmış olmakla birlikte, birçok defa bu anlaşmaların çeşitli sebeplerle bozulduğu görülmüştür.